

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՍՈՆԱ
(ԱԻ)

**ՈՒՐԱՐՏԱ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԱՂԵՐՄՆԵՐԸ ԱԿԱԴ.
ԳՐ. ՂԱՓԱՆՅՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Ականավոր արևելագետ-հայագետ ակտդ. Գր. Ղափանցյանը տասնամյակներ շարունակ համառ ջանքեր է գործադրել ուրարտերեն սեպագիր լեզվի ուսումնասիրության ուղղությամբ: Ըստ որում իր պրայտումները նա կատարել է համակողմանի՝ խորամուխ լինելով այդ լեզվի բոլոր ծայրերում: Հնդեվրոպական բառարմատներ է տեսել ուրարտերենում, բացահայտել ուրարտա-խեթական և ուրարտա-խուրիական ընդհանրություններ, նկատել ակկադերենի ազդեցությունը ուրարտերենի և հայերենի վրա և, վերջապես, ի հայտ բերել ուրարտա-հայկական լեզվական, մանավանդ բառապաշարային բազում ընդհանրություններ:

Ըստ ամենայնի համոզիչ փաստական նյութով անվանի ուրարտագետ-հայագետը, օրինակ, բացահայտել է, որ ուրարտերենի անանցողիկ բայերը -a- ցուցիչով և անցյալ կատարյալ ժամանակի եզակի թվի III -դեմքի -bi վերջավորությամբ լիովին համընկնում են հայերենի համապատասխան բայական ցուցիչի և վերջավորության հետ: Այդ կապակցությամբ, նկատի ունենալով ուրարտա-հայկական b-վ հնչյունական անցումները, կարելի է համեմատել ուրարտերենի ոսոabi «եկավ», սսtubi «արշավեց», սlabi «ուղևորվեց», zanidabi «աղոթեց» և հայերենի «տեսավ», «մեծացավ», «բազմեցավ», «ընթացավ» և այլ անանցողիկ բայերը:

Մյուս կողմից, ակադ. Գր. Ղափանցյանը միաժամանակ նկատել է, որ ուրարտերենի թեմատիկ a-ն չեզոք սեռի բայերում այժմ էլ նույն ձևով առկա է հայերենի որոշ բարբառներում: Հմմտ. «ծխել» և «ծխալ», «թվել» և «թվալ» և այլն: Ի դեպ, միևնույն արմատով անցողական և անանցողական բայեր կազմելու երևույթը, հայերենի նման, լայն տարածում է գտել սեպագիր ուրարտերենում: Հմմտ. սսt(u) - «ճանապարհել», «ուղարկել», «նվիրել» և սսt(a) - «ճանապարհվել», «արշավել», si(u) - «բերել» և si(a)- «զալ», սl(u)- «ուղևորել» և սl(a)- «ուղևորվել» և այլն: Նույնը կարելի է ասել ուրարտերենի և հայերենի եզակի սեռական հոլովի նույնական i/ի վերջավորության մասին¹:

Ինչ վերաբերում է ուրարտա-հայկական բառապաշարային բազում ընդհանրություններին, ապա քաջատեղյակ լինելով ժամանակի մասնագիտական, մասնավոր արտասահմանյան օտարալեզու զրականությանը, ինչպես նաև սեպագիր ուրարտերենին, խեթերենին, խուրրիերենին և ակկադերենին, Գր. Ղափանցյանն իր աշխատություններում, մի կողմից. ամփոփել է արդեն հայտնի տարալեզու, ընթերցման և ընկալման համար հաճախ անմատչելի նյութը, մյուս կողմից, համալրել այն իր սեփական, մեծ մասամբ համոզիչ մտահղացումներով: Եվ դրա ցանկալի աղյուսակը եղել է անվանի արևելագետի մոտ երեք տասնյակ ուրարտա-հայկական բառապաշարային ընդհանրությունները, որոնք գիտությանը մա շնորհել է հիմնականում «Ուրարտուի պատմությունը», «Хайаса - колыхель армян» և «Հայոց լեզվի պատմություն. Հին շրջան» բազմաթուովանդակ աշխատություններում, ոլոնց ուսանելի արդյունքները, մորագույն փաստական նյութի և հետազոտական թարմ եզրահանգումների համալրումներով հանդերձ, հակիրճ մատուցվում են ստորև.

1. abili «ավելի», abili-dubi «ավելի արեցի», «ավելացրի»²: abili – ավելի բառերի b-վ հնչյունական անցման կապակցությամբ հմմտ. մաև hubi – հովիտ, Biaiinili – Վան, Erebuti – Երևան իդենտիկ համադրությունները: Ուրարտական արձանագրություններում abili-dubi-ն սովորաբար հիշատակվում է ռազմական արշավանքների ժամանակ օտար երկրների մվաճման և օկուպացման դեպքում. ^{KUR}ebani ^{KUR}ebani-ukiedi abili-dubi «երկիրը երկրին իմ ավելացրի» (միացրի, կցեցի). KYKH, 241B, տողերը 25-27:

2. armuzi «արմ», «արմ-ատ», «գ-արմ», «ցեղ», «սերունդ»³: Ուրարտական արձանագրություններում հաճախ հիշատակվում է մաև ուրարտերեն zili(i)bi-ի կամ մրա շումերական NUMUN համապատասխանության հետ միասին⁴: Ի դեպ, zili(i)bi-NUMUN համապատասխանությունը հստակ ակնառու է ըստ երկլեզվյան արձանագրություններեс KYKH, 30 ուրարտական տեքստի 36,41 և ասորեստանյան տեքստի 36,42 տողերի, ինչպես մաև KYKH, 387 ուրարտական տեքստի 38 (կարդա՝ zili(i)bi) և ասորեստանյան տեքստի 36 տողերի համապատասխանությունների: Հենց դրանց հիման վրա էլ Գ.Ա.Սելիք-իշվիլին, Ֆ.Վ.Քյոնիգը և Ն.Վ.Հարությունյանը իրավամբ առաջարկել են ուրարտերեն zili(i)bi, ակկադերեն zeri և շումերեն NUMUN համապատասխանությունները⁵: Այդ տեսակետից հիմնագուրկ է Մ.Սալվինիի կողմից վերջերս պնդած armuzi-NUMUN (!) նույնացումը⁶: Այստեղ նշենք մաև, որ այդ բառերը, որպես կանոն, արձանագրություններում հանդես են գալիս անեծքի բանաձևերում և իմաստային մրբերանգներով, կարծես, ինչ-որ տեղ զուգադիպում են, ըստ որում մեղսակիցներին ուրարտական արքաները դրանցով անարգանքի սյունին են զամել մոտավորապես «ազատոհմ» բարդությունով⁷:

3. at(u)- «ուտել», «զափել», «սվերել»: Հմմտ. խեթերեն at-/et- նույն-
իմաստ բայը⁸: Հանդիսանում է KU (GU₇) և ŠA շումերագրամների,
ինչպես նաև ակկադերեն akālu-ի ուրարտերեն համապատասխան-
ությունը⁹: Ուրարտական արձանագրություններում հիշատակվում է ո-
ազմական արշավանքների ժամանակ օտար երեքների ավերման և
քաղաքների հրկիզման նկարագրություններում (^{KUR}ebani atubi URU^{M12}
amaštubi / GIBIL-bi)¹⁰: at(u)-ն հոմանիշ է ուրարտերեն harhar(u)- և
հայերեն «խարխարել» բայերին¹¹:

4. ^{SADU}babani- «լեռ», ^{ՀԱՄ}babanili «լեռներ»: Նույնական է խուրրիեր-
են favani-ի, հայերեն բաբայ-բլուրի և ակկադերեն šadū-ի հետ:
Գ.Ա.Ղափանցյանը նկատել է, որ այս բառը հայերենում անադարտ
պահպանվել է Երեմիա Մեղրեցու բառարանում, ըստ որում դրանից է
սերում Իշպուհինի և Մեմուայի Մեերի դռան պաշտամունքային արձան-
ագրության «Baba դիցուհու անունը»¹²: Ի դեպ, «Baba դիցուհին այժմ
արդեն հիշատակվում է նաև Ռուսա II Այանիսի դարձյալ պաշտամունք-
ային արձանագրության մեջ»¹³: Ուրարտական սեպագիր արձանագրու-
թյուններում պահպանվել են նաև ^{KUR}Babanahi խոստում երկրանունը և
բազում ^{SADU}babani- լեռնանուններ՝ Սիրիմուտարա, Կուլաշինի, Կարնիշի,
Մալմալի, Ալաթեյ, Ամունի, Բուդուանի, Նագիշանի, Շալատարանի,
Ուրա և այլն¹⁴:

5. ^{KUR}ebani «երկիր», ^{KUR}ebanili «երկրներ», խուրրիերեն umini նույն
նշանակությամբ: Համապատասխանում է շումերական KUR-ին,
ակկադերեն maṣtu-ին և հայերեն «տաճար»-ին¹⁵: Վերջինիս տակ
ենթադրվում է «մեծ գյուղ», «փոքր քաղաք», «գյուղաքաղաք»,
«քաղաքագյուղ»: Հմմտ. նաև «ավանապետ», որը նշանակում է
«զավատապետ»¹⁶: ^{KUR}ebani-ի հոմանիշ է դարձյալ ուրարտերեն asuni
«մարզ» բառը, որի մասամբ տուժած asuni հոգնակին՝ հիշատակված
սոսկ Բալուի KYKH, 56 արձանագրության մեջ, ճշգրտել է Ն.Վ.
Հարությունյանը և որի տակ ենթադրվում են նույն արձանագրության
Շեքետերիա, Խուլանա քաղաք-պետությունները և Ծուփանի-Ծոփք
երկիրը¹⁷: Ուրարտերեն ^{KUR}ebani-ի հետ Գ.Ա.Ղափանցյանը
ազգակցություն է տեսնում նաև մեգրելական abani «տեղ» և քարթական
ubani «տեղամաս», «քաղամաս» բառերը:

6. euri «տեր». հմմտ. խուրրիերեն նույնիմաստ ewri-ն: Պահպանվել
է հայերեն օրեար-օրեանք «տերեր», «մեծեր» և «օրիորդ» բառերում¹⁸:
Կելիշինի և Թովազայի երկրեզվյան արձանագրություններում համապ-
ատասխանում է շումերերեն EN և ակկադերեն belu բառերին¹⁹: Հմմտ. e-
uri և En-ri: Ուրարտական արձանագրություններում euri-ն հանդես է
գալիս նաև -uki «ին» հետադրության հետ միասին՝ «Haldie euri-uki
«Նալդի (աստծուն)՝ տիրոջ-ին»²⁰, որը՝ համապատասխանում է

շումերական EN ՏՄ-ից²¹: Հմմտ. նաև ka(i)-uki kag-uki «առջևն-ին» (կարդա՝ «ին առջև») ²²:

7. hubi «հովիտ» - այսպես է ակադ. Գր.Ղափանցյանը իրավամբ ստուգաբանում ուրարտերենի hubi բառը՝ ելնելով ուրարտա-հայկական հայտնի օրինակափոխությունից²³: Ինչպես հայտնի է, ուրարտական արձանագրություններում hubi-«հովիտ» բառով կազմված են մի ամբողջ շարք տեղանուններ. ^{KUR}Asq / kajai -hubi, ^{KUR}Igarab-hubi, ^MMenuainie-hubi, ^{KUR}Niribai-hubi, ^{KUR}Paqaja-hubi, ^{KUR}Quarlini-hubi / ^MRusainie-hubi, ^{KUR}Tuarasinie-hubi²⁴: Այստեղ առանձնապես հատկանշական է ^{KUR}Tuarasinie-hubi - Տուարածահովիտը, որի առանձնահատկությունը հստակ նշմարվում է ոչ միայն այդ աշխարհագրական անունների միօրինակ ստուգաբանությամբ, այլև Խորխորյան տարեգրության մատուցած տվյալներից, երբ աշխարհագրական այդ միավորը ընկած է եղել Արածանի-ի (ասորեստանյան սեպագիր աղբյուրների Արծանիայի) հովտում. որտեղ Դահնայի գետից անցկացված ջրանցքը ապահովել է ուրարտական թագավորության բարօրությունը (iesē ^MDainali tinini PA, agubi zadubi kulmeie ^{KUR}suraue)²⁵: Նույնը կարելի է ասել ^{KUR}Quarlini-hubi - հովտի մասին, որը Ռուսա II-ի Ձվարթնոցի KYKH, 42I արձանագրության տվյալներով սկիզբ է առնում Իղարունիա-Հրազդան գետից անցկացված Ռմեշիցի ջրանցքի հովտով և Արարատյան դաշտավայրում հայտնի է իր ցանքադաշտերով, խաղողի և պտղատու հարուստ այգիներով²⁶:

8. hus(u)- «զցել», «նետել» - ակադ. Գր.Ղափանցյանի կողմից առաջարկված այսպիսի մեկնաբանությունը²⁷, կարծես, արտահայտում է իրեն ուրարտական արձանագրությունների անեծքի բանաձևերի իդենտիկ հատվածներում՝ aluse quira mepulie aluše A^{MES} husulie, aluše KI^{TIM} mepulie aluše A^{MES} husulie «ով հաղում թաղի, ով ջուրը զցի»²⁸: Գր. Ղափանցյանը միաժամանակ կարծում է, որ ուրարտական hus - բայարմատը անուշտ հնչել է «hos» - ուստի պետք է կապակցել այն հայերեն «հոս» բայարմատի հետ, որը նշանակում է «հոսել, վազել, հեղել, թափել, գահավիժել»²⁹:

9. istini - Ա.Դ.Մորդտմանը և Գ.Ա.Ղափանցյանը այս բառի լիարմատը նույնացնում են զրաբարյան «աստ» «այստեղ» բառի հետ³⁰: Ի դեպ, այդ արմատից են սերում նաև istini բառի մյուս հոլովածները. istini-I - այս կողմը, այստեղից եզակի բացառականը, isti - edi³¹ - եզակի ուղևորականը, istini-asi այս տեղերում հոգնակի տեղականը: Ըստ որում հիշատակված բոլոր տարբերակներում, առանց բացառության, istini - այստեղ ստուգաբանությունը լիովին արդարացնում է իրեն: Օրինակ՝ arše istini zadubi «պատանի այստեղ դարձրի (զերի)», DUB-te terubi istini «արձանագրություն դրի այստեղ», ^{LU}irdi^{MES} istini ašubi «կայազորներ այստեղ թողեցի», ui giei istini sidauri «ուչինչ այստեղ չի եղել կառուցված»³²:

10. ^(GIS)šuri – սուր, նետ. այսպես՝ ստուգաբանում ակադ. Գր.Ղափանցյանը ուրարտա-հայկական բառապաշարային այս ընդհանրությունը³³: ^(GIS)šuri-ն հանդիսանում է GIS շումերագրամի և ^(GIS)BE.LE (belu) ակկադագրամի ուրարտական համապատասխանությունը³⁴ և նույնական է խուրիներեն šauri-ի հետ³⁵: Իսկ վերջերս Ն.Վ.Հարությունյանը բացահայտել է, որ Ռուսա II-ի Այանիսի նորահայտ և Արծկեի ու Կարմիրբլուրի KYKH, 415, 425 արձանագրություններում BE.LI SIKIL-ը հակադրված է KՍ TUKUL-kumemušē-ին³⁶: Հետևաբար, ելնելով այդ բառերի SIKIL KՍ մակդիրներից, հանգել է այն հետևության, որ BE.LI-ն, ակնհայտաբար, համապատասխանում է ուրարտերեն ^(GIS)suri-ին և հանդիսացել է մարտական զենք (հմմտ. Սարդուրյան տարեգրության KYKH, 241G, տող 9 BE.LI gunušinie-ն), իսկ KՍ TUKUL-ը կամ KՍ kumemušē-ն՝ «ամենի զենք»: Այսինքն՝ մի դեպքում մենք գործ ունենք պատերազմների օրոք մարտերում գործադրվող զենքի, իսկ մյուս դեպքում՝ արվեստի և զարդարանքի իդենտիկ առարկայի հետ³⁷:

11. šani – սան, «ամոթ – կաթսա - աման». այսպես է մեկնաբանում ակադ. Գր.Ղափանցյանը ուրարտա-հայկական տվյալ ընդհանրությունը: Միաժամանակ նա մատնանշում է կարևորագույն այն կտվանը, ըստ որի Իշպուհինի և Մենուայի Կելիշինի երկլեզվյան արձանագրության իդենտիկ տեքստերում ուրարտերեն šani-ն համապատասխանում է շումերական ^(UDG)UTÚL-ը կամ ասորեստանյան նույնիմաստ diqāru-ն³⁸: Հատկանշական է, որ Կելիշինի KYKH, 30. երկլեզվյան և Սիերի դռան - KYKH, 38 արձանագրություններում šani-սան-կաթսան գործածվում է պաշտամունքային զոհաբերությունների պահին: Նույնը պետք է ասել ուրարտա-հայկական amāni-աման-ափսե³⁹ ընդհանրության մասին, որը պաշտամունքային արարողությունների ժամանակ ըստ էության սերտորեն առնչվում է šani – կափսայի հետ և համարվում է մերթ ^(H)aldini amāni «Խալդի աստծո աման», մերթ taše amāni «ընծայի աման», մերթ էլ զոհաբերված կենդանու tiše amāni «սրտի աման»⁴⁰:

12. ^(UD)paḥini – պախրե, «տավար, արջստ, մախիք»⁴¹ - այսպես է ստուգաբանում ակադ. Գր.Ղափանցյանը ուրարտա-հայկական բառապաշարային սույն ընդհանրությունը: Ուրարտերեն բառը իր շումերական դեռերմիմատիվով համապատասխանում է շումերական G-UD-GU₄-ին և ասորեստանյան alpu I-ին⁴²: Գր.Ղափանցյանի ուշադրությունը միաժամանակ գրավել են այն փաստերը, ըստ որոնց paḥini – պախրեն պահպանվել է նաև ասորական baḡrā – մախիրում, եբրայական baḡār – ցուլ, կով, արջառում, և արաբերեն baqara, baqra - եզ, կովում: Ի դեպ, paḥini – պախրեն հայագիտությանը հայտնի է նաև հայ բարբառներից: Ձեյթունը, Հաճնը՝ «եզ» նշանակությամբ, իսկ Երևանը, Թբիլիսին և Արցախը՝ «եղջերու» իմաստով⁴³:

13. ¹⁵սսսլի – տոլի, «վայրի խաղող. խաղողի որթ»⁴⁴ - այսպես է մեկնաբանում ակադ. Գր.Ղափանցյանը ուրարտա-հայկական հնարավոր ընդհանրությունը⁴⁵: Մարդուրի II-ի KՄԿԻ, 273 արձանագրության միակ - հիշատակության համաձայն, ¹⁵սսսլի-ն նույնն է, ինչ շումերական ¹⁵GE-ՏՏԻՆ-ը «խաղողի այգին»-ն: Ըստ որում, Գր.Ղափանցյանը հիշյալ ուրարտերեն բառը duali ձևով հակված է տեսնելու մակ արաբերենում, իսկ toli գրությամբ ուտիերենում: Իսկ գիտությանը վաղուց հայտնի է մակ ուրարտա-հայկական haluli – խաղող ընդհանրությունը⁴⁶, որը սեպագիր արձանագրություններում հիշատակվում է կենդանիների պաշտամունքային գոհաբերությունների ժամանակ ուրարտական տաճարներում մասնակիցներին մակ խաղող մատուցելու կապակցությամբ⁴⁷:

Ուրարտա-հայկական լեզվական ընդհանրությունները պայմանավորված են հիմարեյան այդ ժողովուրդների ռազմա-տնտեսական դարավոր փոխհարաբերություններով, Զ.ա. I հազարամյակում Հայկական լեռնաշխարհի ըսյնատարած տերիտորիայում և, ի վերջո, անգիջում - պայքարում պարտված ուրարտացիների և՛ ֆիզիկապես, և՛ մշակությամբ լիստ ամենայնի տարալուծմամբ կազմավորվող հայ ժողովրդի մեջ:

SONA GRIGORIAN
(IOS)

URARTIAN-ARMENIAN LINGUISTIC SIMILARITIES IN ACADEMICIAN GRIGOR GHAPANTSIAN'S WORKS

The article discusses similarities in Armenian and Urartian vocabulary on the basis of the available material. We have paid a special attention to Ghapantsian's contribution in the field, who considers the Armenian to be a mixed origin language that incorporates also elements of the Urartian.

In the article we briefly observed common words for Armenian and Urartian in Ghapantsian's late studies and opinions.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Капанця Г.А., Хайаса — колыбель армян, Ер., 1947, էջ 214:
2. Капанця Г.А., նշվ.աշխ., էջ 214. նույնի՝ Հայոց լեզվի պատմություն (այսուհետև՝ ՀԼՊ), Եր., 1961, էջ 131-139: Джаукян Г.Б., Культурное наследие востока (այսուհետև՝ КНВ), Лен., 1985, էջ 369:
3. Ղափանցյան Գ.Ա., Ուրարտուի պատմությունը (այսուհետև՝ ՈւՊ), Եր., 1940, էջ 39. նույնի Хайаса, էջ 215. Дьяконов И.М., КБС, VIII, էջ 67, ծանոթ. 45:
4. Арутюнян Н.В., Корпус урартских клинообразных надписей (այսուհետև՝ КУКН), 136, հալ. կողմ, տողեր 9-10, 173, VIII, տողեր 16-17, 242 AII+AI, տող 22. 421, տողեր 45-46:

5. Меликишвили Г.А., Урартские клинообразные надписи (այստիհտն՝ УКН), էջ 414: König F.W., Handbuch der chaldischen Inschriften, Archiv für Orientforschung, 1955-1967, II, էջ 210: Арутюнян Н.В., КУКН, էջ 476:
6. Salvini M., SMEA, XLIII/2, էջ 266. Գույնի, SMEA, XLIV/1, էջ 25:
7. ՆԲՀԼ, I, Եր., 1979, էջ 8: Աճադյան Հ., Հայերեն արձատական բառարան (այստիհտն՝ ՀԱԲ), I, Եր., 1971, էջ 84-85:
8. Капанцян Г.А., Общие элементы между урартским и хеттским языками, Եր., 1936, էջ 52. Friedrich J., Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg, 1952, (այստիհտն՝ НВb), էջ 44: Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В., Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тб., 1984, II, էջ 897:
9. Арутюнян Н.В., КУКН, էջ 439:
10. Арутюнян Н.В., КУКН, 173, III տող 13, V, տող 4, 24, 38, 241B, տող 18, С, տող 36 և այլն:
11. Sandalgian J., Les inscriptions cunéiformes urartiques (այստիհտն՝ ICU). Venise, 1900, էջ 371, Джаукян Г.Б., Урартские заимствования в армянском языке, КНВ, էջ 366:
12. Ղափանցյան Գ.Ա., ՀԼՊ, էջ 133: Хачикян М.Л., Хурритский и урартский языки, Ер., 1965 (այստիհտն՝ ХУ), էջ 49: Джаукян Г.Б., КНВ, էջ 366:
13. Salvini M., Ayanis, I, էջ 254, սեկցիա II, տող 1:
14. Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Арутюнян Н.В., КУКН դիվանի համապատասխան տեքստերը և անվանացանկերը:
15. Ղափանցյան Գ.Ա., ՀԼՊ, էջ 133: Adontz N., Histoire d'Arménie, les origines du Xe siècle au V Ier (av J.C.), Փարիզ, 1946, (այստիհտն՝ НА), էջ 269:
16. ՆԲՀԼ, I, էջ 389, Աճադյան Հ., ՀԱԲ, I, 15 353:
17. Дьяконов И.М., ПАС, I, էջ 409: Арутюнян Н.В., ДВ.МК, էջ 74-76:
18. Ղափանցյան Գ.Ա., ՀԼՊ, էջ 134: Adontz N., НА, էջ 268: Friedrich J., НВb, էջ 320:
19. Арутюнян Н.В., КУКН, 30, ուրարտերեն տեքստ, տողեր 12-13 (^dAldie eurie), ասորեստանյան տեքստ, տողեր 11-12 (^dHaldie EN). 387, ուրարտ.տեքստ, տողեր 13-14 (^dAldie eurie), ասորեստանյան տեքստ, տող 13 (^dHaldie EN):
20. Арутюнян Н.В., КУКН, 54, տող 5:
21. Арутюнян Н.В., КУКН, 224, 235, տող 1-269, տողեր 1, 7.271, տող 1.283.284.-285 և այլն:
22. Այդ մասին տես Арутюнян Н.В., КУКН, էջ 451:
23. Ղափանցյան Գ.Ա., ՈւՊ, էջ 55 և ծանոթ.1, Գույնի՝ Хайаса, էջ 195 և ծանոթ.2:
24. Арутюнян Н.В., КУКН, 173, IV տող 54.174 B2, տող 25.174A1, տող 20.76, տող 5-6.44, վերին կողմ, տող 7.173, II, տող 13.454.173, V, տող 12.421, տողեր 6, 16-17:
25. Арутюнян Н.В., КУКН, 173, V, տողեր 13, 17-18:
26. Арутюнян Н.В., КУКН, 421, տողեր 5-17:
27. Ղափանցյան Գ.Ա., ՈւՊ, էջ 114, ծանոթ.1:
28. Арутюнян Н.В., КУКН, 31, հակ.կողմ, տողեր 24-25, 421, տողեր 35-36:
29. Ղափանցյան Գ.Ա., ՀԼՊ, էջ 134:

30. Mordtmann A.D., Erklärung und Entzifferung der armenischen keilinschriften von Wan, und der Umgcgend, «Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft» (այնոհնոն՝ ZDMG), XXVI, Leipzig, 1872, էջ 528: Ղափանցյան Գ.Ա., ՈւՊ, էջ 38:
31. Այդ մասին մանրամասն տես Հարությունյան Ն.Վ., Ուրարտեանն իժեժի րառի ստուգարանությունը, ՄՍԱԵԺ, XXIII, Եր., 2005, էջ 484-494:
32. Арутюнян Н.В., КУКН, 173, III, տող 6.V, տող 80.241В, տող 24.195-196, տող 5:
33. Капанцян Г.А., АрОр, XVII, համ.1, Prag, 1949, էջ 370-371:
34. W.von Soden, , Akkadisches Handwörterbuch, I, Wiesbaden, 1965 (այնոհնոն՝ Ahw), էջ120:
35. Haas V., OrAnt, 11 (1973), էջ233; М.Л.Хачикян, ХУ, էջ 48:
36. Salvini M., Ayanis, 1, էջ 257, սեկցիա IV, տող 3-4; Арутюнян Н.В., КУКН, 415, տող 4.425, տողներ 6-7:
37. Հարությունյան Ն.Վ., Ուրարտական սեպագրի kumemuše և BE.LI րառերի ստուգարանությունը, ՄՍԱԵԺ, XXII, Եր., 2003, էջ 201-209:
38. Капанцян Г.А., Хайаса, էջ 215, նույնի՝ ՀԼՊ, էջ 136; Джаукян Г.Б., КНВ, էջ 368:
39. Арутюнян Н.В., КУКН, էջ 434; ՆԲՀԼ, I, էջ51:
40. Арутюнян Н.В., КУКН, 193, տողներ 7, 10.415, տող 10; Salvini M., Ayanis, I, էջ 257, սեկցիա IV, տող 8:
41. Աճառյան Հ., ՀԱԲ, IV, էջ 7; ՆԲՀԼ, I 1, էջ584:
42. W.von Soden, Ahw, էջ38:
43. Капанцян Г.А., Хайаса., էջ 215, նույնի՝ ՀԼՊ, էջ 135; Ջահուկյան Գ.Բ., Հայոց լեզվի պատմություն. մաթադրային շրջան, Եր., 1987, էջ 428:
44. Հ.Աճառյան, ՀԱԲ, IV, էջ 416:
45. Капанцян Г.А., Хайаса., էջ 215, նույնի՝ ՀԼՊ, էջ 135:
46. Sandalgian J., ICU, էջ 370; Мкртчян Н.А., Древний Восток, 4, Ер., 1983, էջ 27:
47. Арутюнян Н.В., КУКН, 82, տող 27.122, տողներ 2,3; Salvini M., Ayanis, I, էջ 257, սեկցիա IV, տող 10. էջ 258, , սեկցիա V, տողներ 9,11:

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ՄՍԱԵԺ – Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ

ArOr - Archiv Orientalni (Prag.)

OrAnt – Oriens Antiquus (Budapest)

SMEA - Studi miccnei ed egeo-anatolici (Roma)

ՆԲՀԼ – Նոր Բառգիրք Հայկազնան Լեզուի

A II
91340

